

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR

BETHLEN GÁBOR ÉS KORA

ÍRTA
GAÁL MÓZES

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1901.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-10-2 (online)
MEK-11683

TARTALOM

I.

Az erdélyi fejedelemség

II.

Bethlen Gábor származása. Nevelkedése. Első nyilvános szereplése.
Hányattatásai fejedelemmé választásáig.

III.

Bethlen Gábor első intézkedései. Fejedelmi hatalmának megszilárdítása.
Első hadjárata.

IV.

Második háboruja Ferdinánd ellen. A nikolsburgi béke.

V.

Harmadik háboruja. Házassági tervei.

VI.

Bethlen fényes esküvője. Újabb hadikészülődés.

VII.

A lőcsei egyesség. A lengyel korona. Bethlen halála.

VIII.

Bethlen Gábor, mint uralkodó.

IX.

Bethlen Gábor és családja.

X.

A fejedelmi udvar. Bethlen Gábor építkezései, alapítványai,
tudomány-pártolása.

XI.

Erdély közgazdaságának, iparának és kereskedelmének emelése.
Hadügy. Erdély aranykora.

I. Az erdélyi fejedelemség

A mohácsi szerencsétlen csata után az egységes Magyarország három részre szakadt. Nem mesterséges, előre elkészítette feldarabolásról van szó, hanem szétválásról. Az egyetértés összekötő kapcsa ketté pattant: pártok keletkeztek; az egyik trónra ültette a rokonság kapcsán Habsburg *Ferdinándot*, a másik ragaszkodott az 1505-diki rákosi országgyűlésnek ahhoz az emlékezetes végzéséhez, hogy ezentúl csak *nemzeti, tehát magyar származású* királyt fognak választani. A nagyralátó *Szapolyai János* pártja vitte keresztül annak idején ezt a határozatot, mintegy előre egyengetvén az útját annak, hogy a dúsgazdag Szapolyai családnak megnyissa az utat a királyi trónhoz.

A két király: Ferdinánd és János király évekig küzdöttek egymás ellen; ki a mekkora területet elfoglalt, a magáénak vallotta azt; a magyar urakból hiányzott a hazaszeretetnek az a tisztsága, mely a haza érdekeit tartja elsőnek, s megfélelkezik a maga hasznáról. Valóságos zsbivásár, önző árlejtés vette kezdetét hazánkban; cserélgették az urakat; hol Ferdinándus *császárhoz* - mert így nevezték a korabeliek, - hol János királyhoz állottak. Egy-egy megkaparintható birtok, valamely búsas adományozás elég volt ahhoz, hogy urat, vallást, meggyőződést cseréljenek.

Mikor aztán János király Laszki Jeromos nevű lengyel követe útján szövetséges társává lett Szolimán török császárnak, mintegy akaratlanul is biztatta őt, hogy jer és foglalj tért a gazdátlan országban.

Eddigelé a török háborúk öldöklésben, pusztításban, rablásban tetéződtek; a terjeszkedés csak az aldunai tartományokra vonatkozott, hazánk területi épségén csak a határszálen esett csorba, s az sem volt túlságosan jelentékeny. Most azonban a ravasz Szolimán úgy jött be, mint a magyar király szövetségese; célja az volt, hogy Szapolyait Ferdinánd ellen támogassa, csak-hogy a rejtett cél más volt. Az általánosan ismert fogással hirtelen hatalmába kerítette 1541-ben *Budát*, az ország fővárosát, de nem volt hajlandó átadni János király özvegyének, Izabella királynénak, hanem megtartotta magának.

Valóban egészen jelentéktelen eseménynek látszott akkor az egész tréfa. A jancsárok és spahik besétáltak a magyar fővárosba, nézegették azt a szép várat, mely ekkor még Mátyásnak, a legnagyobb magyar királynak dicsőségét hirdette - s mire a nap lehajlóban volt, Budavárán büszkén lengett a lófark, s hirdette a távol környéknek, hogy immár nem Izabella és nem a nagyeszű főpap. Fráter György benne az úr, hanem Szolimán.

Izabellának s a gyermek királynak, kit a história *János Zsigmond* néven szokott említeni: az ország keleti része, *Erdély* jutott osztályrészül Buda helyett. Szapolyai János magyar királynak törvényes utóda a nagyváradi szerződés értelmében nem lett magyar király, hanem *Erdély fejedelme*. Magyarország pedig a szívében hordozta a törököt. Buda és környéke, majd a Duna jobb partján eső részek, a Tisza-Duna köze sem Ferdinándot, sem János Zsigmondot nem ismerte el urául, hanem a budai pasa parancsára hallgatott.

A nyugati határszáel megyéi, melyek Ausztriával szomszédosak voltak, szükségképpen Ferdinándot ismerték el magyar királynak, a Tiszán túl eső megyék Erdélyhez húzódtak. Így tagozódott fel hazánk a *német-török* párt szerencsétlen villongásának a korában. Annak a kornak a hazafiai keseregtek e siralmas állapotok miatt, a pártok emberei egymást okolták. Tinódy Sebestyén a hazafiúi szeretet hegedőse fájdalmas szívvel énekelte:

«Sirva veszik mastan szegin Magyarország»

ámde a későbbi események tanuságot tettek arról, hogy a különvált *erdélyi fejedelemség* a fejtelenségnek és belső zavargásoknak közepette mintegy a gondviselés szerint másfél századon át bástyájává, védőkezévé vált a független Magyarországnak. Az alkotmány ereje éppen ebben a különválásban találta meg éltető forrását, mert a míg a magyar királyság a török hódoltság összes nyomorúsága alatt görnyedezett, míg a felekezeti harczok tüzes üszke a nemes udvarházak fedelére hullott s magyart magyar ellen irtó harczra ingerelt: az erdélyi fejedelmek közül többen európai hírnévre és fontosságra tettek szert; Buda régi fénye és dicsősége egy időre átköltözött Erdély fejedelmi székvárosába: *Gyulafehérvárra*.

A magyar királyi korona fénye elhomályosult, hogy az erdélyi fejedelem buzogánya váljék félelmissé; s míg a konstantinápolyi udvarban a magyar király követei mind szánalmasabb szerepet játszanak, az erdélyi fejedelem emberei nagy becsülésben állanak.

János Zsigmond kezdi meg a fejedelmek sorát, de már az ő rövid uralkodása alatt olyan hatalmas ember intézi a kis Erdély ügyét, mint *Fráter György*, e kornak legnagyobb eszű államférfia. Csodálatos bölcs elmével kijelöli az utat, a melyen Erdélyt kormányozni lehet. A magyar király és a török császár között a kis fejedelemség csak úgy boldogulhat, ha ide is hajlik, oda is hajlik, de csak *látszatra*, valójában a maga boldogulását keresi. E kétszínű politikának a hasonlóképpen kétszínű szomszédos hatalmak között teljes létjogosultsága volt, s habár a kortársak e miatt a nagyeszű bíbornokot elítélték, árulónak tartották: Erdély anyagi felvirágzása és másfél száz éves fennállása azt bizonyítja, hogy Fráter György kitűnően ismerte korának viszonyait és kellően mérlegelni tudta Erdély érdekeit. Éles szeme tisztán belelátott a bonyolult szálak közé, s föltétlenül hazafias nemzeti szellemtől áthatott politikát űzött.

Az a sajátságos függő viszony, melyben Erdély a török portához állott, nem volt alárendeltség. Az évi adót hol beküldötték, hol beküldeni elfelejtették, s ilyenkor némi becses ajándék, melyet a török udvar befolyásos embereinek juttattak a fejedelmek, rendesen elsimította az ellentéteket.

Az elvben hangoztatott, de tényleg meg nem valósított török főhatóság erős védő pajzsa volt a kis fejedelemségnek a császári hatalommal szemben főleg azért, mert a Habsburgok katolikus és katholizáló törekvései fél Európát reá zúdították a Habsburg-házra. A két küzdő hatalomnak akaratlanul is számot kellett vetnie az erdélyi fejedelem erejével s így volt idő, mikor a gyulafehérvári udvarban külföldi hatalmak instanciázó követi nyüzsgöttek, s a fejedelem kegyét sokat ígérő szavakkal kérték.

Midőn János Zsigmond után a bölcs és vitéz Báthori Istvánt emelték Erdély trónjára, Lengyelország megirigyelte a kis országtól a nagy fejedelmet, s meghívta a lengyel trónra.

Mindeddig Erdély sorsa tűrhető, sőt hellyel-közzel jó is volt, de Báthori István öcscse Kristóf és unokaöcscse Zsigmond korában nagyon siralmas állapotba jutott. Az gyöngé és nem uralkodásra termett, ez tehetséges, vitéz, de állhatatlan és zsarnok természetű lévén: Erdély összeküvések és belső zavarok színhelyévé lett. A császári hadak és török portyázók állandóan zaklatták, bitang jószág volt, melyhez a hatalmasabb formált jogot. A magyar király állhatatosan arra törekedett, hogy megkerítse és visszacsatolja az anyaországhoz, a török azonban hallani sem akart erről.

Éktelen nyomorúság ütött mindennapi tanyát a boldogtalan országban. Básta György, a császári tábornok, Mihály oláh vajda egymással vetélkedtek abban, hogy nyúzzák a népet, a hatalom jogával raboljanak, míglen Básta megöleti Mihály vajdát, s megkezdí Erdélyben a tatár-pusztítás nyomoraival föléró garázdálkodásait.

Nincs toll, a mely méltóképpen festhetné Básta korát. Minden jelenség élesztette a németgyűlöletet és kívánatossá tette a török porta főhatóságát. A császári zsoldosok hóhérai voltak

az erdélyieknek. Ott éltek közöttük, napról-napra megújult a gyűlölet, holott a török megelégedett az évi adóval, s legalább békét hagyott a lakosoknak.

A Básta-kormány inségétől Bocskay István szabadította meg Erdélyt. Ugyancsak ő nyitja meg azoknak az erdélyi fejedelmeknek a sorát, a kik a veszélyben forgó vallásszabadságért és alkotmányért fegyvert ragadnak.

Magyarországi főúr volt Bocskay István, a ki egy ideig a prágai udvarban tartózkodott, s bőséges alkalma volt arra, hogy azt a kormányt megismerje, a melytől Magyarország sorsa függött. Eleinte nem helyeselte Erdélyben a török szövetséget, s visszaborzadt a gondolattól, hogy a magyar éppen halálos ellenségével szövetkezzék, de a tapasztalatok megváltoztatták meggyőződését, a magyarországi dolgok, főleg a napi renden levő protestáns-üldözések őt is elkésérették Rudolf hazafiatlan kormánya ellen. Az elkésérés tetőpontját érte el; a magyarországi és erdélyi urak bármely pillanatban készek voltak fegyvert ragadni az alkotmányértő kormányhatalom ellen.

Az erdélyiek egy ifjú, eszes nemes embernek, Bethlen Gábornak az ajánlatára fordultak Bocskay Istvánhoz, s a kicsiny magból kisarjadt mozgalom fája csodálatos gyorsasággal nőtt, hatalmas terebélyes fa lett belőle. A Bocskay-féle fölkelés királyi hatalmat szerzett Bocskaynak, Erdély megválasztotta fejedelmévé, a gyűlölt Bástának ki kellett onnan takarodnia, a magyar király pedig megkötötte Bocskayval a híres bécsi békét (1606), mely újabb megerősítése volt a független, magyar alkotmánynak.

Ettől az időtől kezdve Erdély története nemzeti szempontból fontosabb reánk nézve, mint Magyarországé. Az állapotok miatt zúgolódó magyarországi urak menedéket Erdélyben kerestek és találtak, onnan indultak ki a titokban szervezett mozgalmak szálai. Nem hiában ajánlotta Bocskay a végrendeletében erdélyi híveinek, hogy magyarországit válasszanak fejedelmökké, mert a míg Magyarország királyai német nevet viselnek, szükséges, hogy magyar fejedelmekben leljék ellensúlyukat.

Bocskay 1606 deczember 29-dikén halt meg vizi betegségben. Halála után pártokra szakadtak Erdély rendjei. Egyik Rákóczi Zsigmondot, másik Homonnai Bálintot szerette volna fejedelmi székbe ültetni. Egyik sem tudott boldogulni, mert Bethlen Gábor ügyes praktikával *Báthori Gábornak* az ügyét segítette. Ez a Bethlen Gábor elment Konstantinápolyba, mint Báthori Gábor követe, s ott kieszközölte Báthori számára a fejedelemséget.

Oda ígérte a portának *Lippa* és *Jenő* várakat, s az athnáme készen volt. A vetélytársaknak félre kellett állniok Báthori útjából, s e nevezetes család utolsó sarja tényleg fejedelemmé lett. Báthori csupán Bethlen Gábornak köszönhetette a fejedelemséget, de Erdély ugyancsak nem köszönte meg, mert a szertelen testi erejű Báthori Gábor nem illett arra a polczra. Zsarnoki természetű, a maga örömeit hajhászó, szeszélyes ember volt, a ki néhány rövid év alatt végzetlenül gyűlöletessé vált. Magyarok, székelyek és szászok egyaránt gyűlölték ezt az erőszakos embert. Keletkezett összeesküvés is Báthori élete ellen, de ideje korán napfényre került, s Báthori vérpadra juttatta ellenségeit, a kit kézre nem kerithetett, annak a jószágait koboztatta el. Az elbizakodott fejedelem ezentúl még féktelenebbül garázdálkodott, hiveinek az élete is veszélyben forgott, így Bethlen Gábor is kimenekült Erdélyből, de rövid idő múlva úgy tért oda vissza, mint fejedelem.

Báthorit czimborái: Szilasy János, Ladányi, Zambó és Géczy András Nagyvárad környékén meggyilkolták. A gyilkosok azonban nem kerültek ki a büntető igazságnak sujtó kezét: Ladányit Medgyesen verte agyon a nép, Szilasyt és Zambót ugyancsak Medgyesen az egyik templom tornyából dobták le.

Bethlen Gábort pedig beültették a fejedelmi székbe.

II.

Bethlen Gábor származása. Nevelkedése. Első nyilvános szereplése. Hányattatásai fejedelemmé választásáig.

Az a család, melyből Bethlen Gábor született, elég tekintélyes, nagyon régi család volt, de nagyobb vagyona szert tenni nem tudott.

A vagyonszerzésnek kettős módja volt a régi időkben: szerencsés házasság és királyi, vagy Erdélyben fejedelmi adományozás. Bethlen Gábor apja derék lovas kapitány volt, előkelő tisztségeket is töltött be, de meggazdagodni nem tudott. Így Erdély történetében vezérlő szerepre nem juthattak.

Bethlen Gábor 1580-ban született.

A fiúnak rendkívüli esze volt, nem elégedett meg avval a középszerű kiképeztetéssel, a mely a korabeli ifjúságnak jutott. A klasszikai tudományokat nagyon megszerette, a művészetek iránt fölébredt a fogékonysága, s ha megmaradt volna hazája szűk határai között, ez a fogékonyság valószínűleg nem lett volna elég táplálékot, de mert a szerencsés körülmények úgy alakultak, hogy sokat és sok felé utazott, finom művészi érzékké fejlődött. Fejedelmi bőkezűséggel építkezett később, s ezek az épületek arról tanuskodnak, hogy a fejedelemnek ritka jó izlése volt.

Tudományszeretete később abban nyilatkozott, hogy a kis Erdélyben főiskolát alapított.

Bethlen Gábor nem sok időt fordíthatott arra, hogy otthon a tanulmányokkal foglalkozzék. A kor felfogása szerint a nemes ifjak nevelésének legkivált vitézinek kellett lennie. A vitézi iskolát rendszeren a fejedelmi udvarban, vagy valamely nagybirtokú főnemesnek a házában vagy otthon járták ki az ifjak. A véletlen úgy akarta, hogy Bethlen Gábor apja megnyerte Báthori István fejedelem jóakarátát, s így Bethlen Gábor a fejedelem unokaöccsével, Báthori Zsigmonddal hosszabb európai útra indult. Bejárták Németországot, elkerültek Rudolf császár prágai udvarába is. Természetes dolog, hogy az éles eszű s kiváló megfigyelő tehetséggel megáldott Bethlen Gábor e külföldi útjában ismeretekben gyarapodott, újabb meg újabb tapasztalatokat szerzett, a szó igaz értelmében európai műveltségre tett szert. A kis Erdély nagyramenendő fia ekkor készült elő, ekkor fegyverkezett fel arra a nagy küzdelemre, a mely reá várakozott későbbi pályáján.

Ámde legnagyobb kincse az *emberismeret* volt, melynek később óriási hasznát látta. E tekintetben olyan finom volt az érzéke, hogy első találkozásánál már kiismerte az emberét. Mindig tisztán látta a helyzetet, bölcsen tudta mérlegelni, hogy ki minő tekintetben válhatik neki hasznára vagy ártalmára.

Az emberekkel való érintkezésben lebilincselő kedvességű tudott lenni, s hatalmas eszével mindig uralkodott azokon, a kikkel érintkezett.

A korán megkezdett hadi pálya önként hozta magával, hogy életének első fele kalandozásokkal teljes volt. A változékony, szeszélyes Báthori Zsigmond oldala mellett látjuk egy ideig, de mikor Báthori odahagyja Erdélyt, s Básta beteszi oda a lábát, maradása többé Bethlen Gábornak sincsen. Hogy erre a bujdosásra mi adott neki okot, maig sem tudjuk bizonyosan. Némelyek azt mondják, hogy hazájának szomorú állapota keserítette el, mások viszont annak tulajdonítják, hogy élete nem volt biztonságban.

Beszélnek kalandos történeteket is az ifjú Bethlenről, de ezek a történetek inkább regény, mint való történet kereteibe illenek bele. Annyiban fontosak, hogy Bethlen változatos, örömeiben és szenvedéseiben gazdag életéről tanuskodnak.

A hazájából elbujdosott Bethlen jó kardjában bizva, mint holmi középkori lovag, nyakába vette a világot. Erős, bátor, vitéz és megnyerő külseje föltétlenül jó ajánló levelek voltak számára. Mint a törökpárti Erdély nemes ifja, a törökökhöz csatlakozott, a kik éppen Székesfehérvár várát ostromolták.

E táborozás alkalmával szoros barátságot kötött a tatár khán egyik fiával, a ki elhalmozta őt ajándékokkal. Adott neki pénzt, drága lovakat, lószerszámokat, szolgákat rendelt melléje, szóval hamarosan urrá tette.

A törökök között nemcsak most, később is nagyrabecsülték az erdélyi urat, s bizonyára csak behizelgő modorának köszönhetette ezt a kitüntető szivességet.

Ámde néhány héttel később mi történt?

Lippát ostromolták a törökök, Bethlen is ott volt az ostromló seregben. Egy éjszaka kirohannak a várbeliek, rajta ütnek a török táboron, megfutamítják a törököket, a tábor zsákmányul esik, Bethlen gyalogszerrel, lovaitól és pénzétől megfosztva menekül.

Kitéve a véletlen eshetőségeinek, biztosan azt sem tudja, hogy ha ma álomra hajtja fejét, holnap mire ébred fel: bujdosik Bethlen Gábor. Fölkerül Székesfehérvárra, s a török várparancsnok vendégszeretően fogadja. Az eszes erdélyi úr tudja szóval tartani a basát, mesél neki Erdély siralmas állapotáról. Biztatja a törököt, hogy a szép kis országot nem kell a császár kezén hagyni. Festi a gyűlöletet, mely az erdélyiek szívében a német főhatóság ellen befészkelődött, s reá mutat arra az emberre, a ki alkalmas lesz a német iga lerázására. Ez az ember pedig *Bocskay István* volt, a magyarországi fölkelő sereg vezére.

Hogy az erdélyi fejedelmi széken Bocskay miért nem juttatott Bethlen Gábornak jelentősebb szerepet, azt nem tudjuk. Nem valószínűtlen az a föltevés, hogy az ifjú Bethlen Gábor kiválósága, mozgékonyysága némi félelemmel töltötte őt el, s inkább a kevésbé ártalmas Rákóczy Zsigmondot és Homonnay Bálintot kedvelte.

Ez alatt az idő alatt Bethlen megnősült. Károlyi Zsuzsannát, a magyarországi Károlyi László leányát vette feleségül. Így aztán a családi összeköttetés révén némi befolyásra tett szert Magyarországon is.

Mert nem megvetendő dolog volt abban az időben a családi összeköttetés. Gyakran trónokhoz nyitotta meg az utat, s fényes tisztségeket szerzett.

Mikor Bocskay 1606-ban nagy hirtelen meghalt, Bethlen hathatós szava és praktikája juttatta trónra Báthori Gábort. Önkéntelenül is keressük az okokat, hogy miért támogatta ezt az ifjút, vajjon nem számított-e arra, hogy érdemeket szerezvén idővel kezébe ragadhatja a kormány gyeplőjét? Tény az, hogy a szeszélyeiben és erőszakoskodásában féktelen Báthorit ő merte csak megleckéztetni, s egy ilyen erélyes közbelépésének a következménye volt, hogy ismét el kellett hazáját hagynia. Csakhogy ekkor már nem a szánandó földönfutó módjára távozott Erdélyből, hanem biztos tervvel. Láta a gyarló kényurat, a ki vakon rohan saját vesztébe; tudta, hogy minő életteretlen politika üzésében fogott, midőn ujjat húzott a törökkel, s a magyar király barátságát kereste.

Bethlen nem várta be henye tétlenségben a következményeket, hanem a temesvári basához állott be mutafariknak napi 120 ospora fizetéssel, s mint a basa bizalmas embere bőséges alkalmat lelt arra is, hogy a maga titkos terveit megérlelje. Ez a titkolt terv nem volt egyéb, mint az *erdélyi fejedelemség* megszerzése.

Az ilyen fejedelemség-keresések napi renden voltak abban az időben. A milyen főbenjáró vétségnek tekintették a bukott embereknél, éppen oly természetes volt azoknál, a kiknek sikerült. A politikában és a harctéren a siker rendesen szentesíteni szokta az eszközöket. A

tényleges hatalom birtokosát pedig nem szokták a kortársak felelősségre vonni. Bethlen Gábor azon az úton kereste a fejedelemséget, a minő úton Bethlen elődei, maga Bocskay István is megkapta: a török segítségével: érezte rátermettségét, ambíciója tehát a legnagyobb mértékben jogosult volt.

Mihelyt Bethlen megtudta, hogy Báthori Gábor a bécsi udvarral megegyezett, II. Mátyás főhatóságát elismerte és a portától elszakadt: egyenesen Drinápolyba ment, hol a török szultán tartózkodott, s felajánlotta neki Lippa és Jenő várak átadásán kívül a rendes évi adót - s kérte a fejedelemséget. Báthorira hűtlensége miatt nagyon haragudtak a portán, s így a kedvelt Bethlen ajánlatát elfogadta a szultán.

Tatár és török segédhadak élén tért vissza Erdélybe. Eleinte nem fogadták örömmel, de utóbb megbarátkoztak a gondolattal, Báthorit sokkal jobban gyűlölték, hogysem Bethlenre okuk volt haragudni.

Báthorit a hír hallatára, hogy Bethlent a szultán megtette Erdélyország fejedelmévé s hogy tekintélyes haddal közeledik Kolozsvár felé: elhagyta a bátorsága. Híveiben - a kik ugyan híveinek hazudták magukat - nem bízott, s váratlanul megszökött seregétől, Nagyvárad felé vette útját. Természetes dolog, hogy a vezérétől csúnyául cserben hagyott sereg nyomban elszéledt. Nagy része azonnal Bethlenhez csatlakozott, s midőn híre jött, hogy Báthorit a czimborái meggyilkolták: Bethlen nyugodtan ülhetett be a megürült fejedelmi székbe. Versenytársa nem akadt.

III. Bethlen Gábor első intézkedései. Fejedelmi hatalmának megszilárdítása. Első hadjárata.

Kalandos, viharral teljes pályafutásának első állomására szerencsésen megérkezett. Az első sikert is önmagának köszönhette. A mily czéltudatosan haladt hatalomszerző útján, épen akkora ügyességgel igyekezett annak megtartásán.

Nem tartozott azok közé a szerencsevadászok közé, a kik a véletlen játékának eszközei, a kik csak addig haladnak előre, míg a kedvező körülmények segítik, nemcsak az árral tudott úszni, hanem az ár ellenében is.

Abban az országban, melyet kierőszakolt magának diplomatai ügyességgel, nagy volt a zavar. A Báthori Gábor öröksége nem tartozhatott a legkényelmesebbek közé. A zsarnok egy rakás embert kivégeztetett, sok nemes úrnak a jószágát koboztatta el, s önkényesen másnak adományozta; a különböző vallásfelekezetek között nem volt békesség, a nyugati szomszéd, a magyar király nem nézett jó szemmel Bethlen Gáborra. E sok össze-visszaság, a közgazdasági állapotok ziláltsága olyan uralkodót kívánt meg, a ki rendet tud az országban teremteni, s külső ellenség ellen meg tudja védeni.

Bethlen 1614-ben Medgyesen országgyűlést tartott. Megjelentek azon a magyar, székely és szász rendek, ez a három rend volt az uralkodó Erdélyben. Első dolga volt, hogy a sérelmeket megorvosolja. A jogtalanul elítéltek jószágait visszaadta tulajdonosaiknak, megszüntette a vallásfelekezetek között a villongásokat, s elrendelte, hogy a templomokat, melyeket a katolikus hívektől elvettek a protestánsok, adják vissza.

Ebben az időben forgatta agyában a török nagyvezér, hogy Erdélyt egészen meghódoltatja s közigazgatásilag is török tartománnyá teszi. Bethlen ügyes praktikával meggyőzte a törököt arról, hogy a nagyvezér terve soha meg nem valósulhat. Bármily erős volt is Erdélyben a török-párt, attól, hogy Erdély török hódoltsági területté változzék, mindenki idegenkedett. Azonkívül Bethlen követi útján figyelmeztette a portát arra is, hogy a magyar királyt az ilyen török terjeszkedés háborúra ingerli, már pedig a háború a portának nem kívánatos.

Ilyen fogásokkal élt Bethlen Gábor. Világért sem kért vagy könyörgött, nem ígért fát-füvet az önállóság megtartásáért, nem éreztette gyöngeségét, hanem a veszélyre figyelmeztető szövegesnek a szerepét játszotta.

A török részről fenyegető veszedelmet szerencsésen elhárította, most meg az a feladat várt rá, hogy a nyugati szomszéddal egyezzen ki.

II. Mátyás német császár és magyar király nem akarta Bethlent Erdély fejedelmének elismerni. A békesség legfőbb föltétele az volt, hogy az erdélyi fejedelem szakítson meg minden viszonyt a portával, legyen hűbérese a császárnak, továbbá engedje át Nagyváradot, Lippát és Jenőt. Bethlen természetesen hallani sem akart e föltételek teljesítéséről, s így készen lehetett arra, hogy Mátyás a maga részéről fel fog valami ellenjelöltet állítani. Az erdélyi katolikusok pártja Homonnay Györgyöt kívánta volna fejedelemnek, s Mátyás is titkon segítette őt, csakhogy a Linczben összehívott birodalmi gyűlésen nem igen pártolták az ügyet, mert a háboruszkodástól idegenkedtek.

Így aztán a császárnak is kénytelen-kelletlen el kellett állania a Homonnay támogatásától, s békejobbját kellett Bethlennek nyújtania. Elismerte Bethlen Gábort Erdély fejedelmének, csupán azt kötötte ki, hogy a fejedelem adja írásban, hogy Erdély összetartozik Magyarországgal, s hogy az erdélyi rendek a magyar királyt a török kivételével minden más ellenség

ellen segíteni fogják. Nagyváradot nem követelte, sőt azokat a helyeket is nyugton hagyta, a melyeket hevenyében megszállott volt.

Nem kis fáradságába került Bethlennek a külső és belső béke helyreállítása. Ámde a portától néhány hónap múlva követek érkeztek Erdélybe, s követelték Lippa és Jenő várak átadását. A bécsi kormány titkon mesterkedett, hogy a kért várat megtartsa, s így Bethlen ne válthassa be a portának tett ígéretét. Valójában a fejedelem is szerette volna a két várat megmenteni, de mert belátta, hogy egyelőre az egyiket föl kell áldoznia, ha országa békessége szívén fekszik, összehívta Segesvárra a rendeket, s elmondotta, hogy minő a helyzet. A rendek bölcsességére bizta, hogy határozzanak. Ilyetén formán mintegy igazolta magát népe előtt, s a rendek határozata értelmében Lippát a töröknek átadta, de Jenő várát megtartotta.

A szultán korántsem volt megelégedve az ígért felének beváltásával, követelte Jenőt is. Bethlen újra elővette diplomata ügyességét, s kerülő úton egyenlítette ki a vitás ügyet. Sőt ráadásul az évi adót sem fizette meg, mert hát - úgymond - fölöttébb nagy terheket rótt Erdélyre a háború, melylyel Mátyás császár fenyegette őt.

Nem tudott a portával senki úgy elbánni, mint Bethlen Gábor. A legváltásosabb helyzetben küldötte be csak az adót, évről-évre ígérekkel tartotta, s mindig tartott valami mézes madzagot készen, a mivel a török barátságot továbbra is biztosította.

Bethlen Gábor nagy esze titkon egy tervet forralt, a mely nagyratörő vágyait a legjobban bizonyítja. Egyelőre elégedett meg csupán azzal, hogy Erdély fejedelmi méltóságát elnyerte, valójában a magyar királyi hatalom megszerzése volt a célja.

Senki jobban nem ismerte a magyarországi viszonyokat, mint ő. Láta, hogy a Habsburg-ház uralmával Magyarország nincsen, s nem is lehet megelégedve. Az elégtelenség nem volt véka alá rejtett gyertya, eleven zsarátnok volt az, mely folyton éledezett, s a felcsapó lángnak csiráját rejtette magában.

Éppen kapóra jött tehát, midőn a *cseh-forradalom* kitört. A csehek föllázadtak a császár ellen. Mátyás császár- király hirtelen meghalt, s II. Ferdinánd a vallásos rajongás példátlan hevével szegült ellenébe az eretnek csehek lázadásának. Bármily nagy és fenyegető arányokat öltött is az, meghátrálni nem akart.

A cseh protestánsok szövetségest kerestek, először a birodalom népei között, később egyebütt is. Így a magyarországi protestánsok elejétől kezdve nagy rokonszenvvel kísérték hitroknak a sorsát, s készek voltak bármely pillanatban fegyvert ragadni, ha alkalmas ember áll az élükre. Már pedig alkalmasabb embert Bethlen Gábornál keresve sem találhattak volna.

A magyarországi protestáns főurak a cseh-protestánsokkal egyetértve felszólították Bethlent, hogy támogassa fegyveres erővel a cseheket, támadja meg II. Ferdinándot, s e segítség fejében szerezze meg a magyar koronát.

Bethlen bölcsen fontolóra vette a dolgot. Nem fejezte ki soha nyíltan, hogy ez neki régi vágya, nem kapott mohóan utána, egyelőre csak azt ígérte, hogy segíteni fogja a protestánsokat. Következett aztán a vállalat előkészítése. Mindenekelőtt a porta jóváhagyását kellett kieszközölnie. E célból küldötte be 1649-ben az évi adót. A mily nagy ritkaság volt ez, éppen olyan jó hangulatot csinált a portán. Kegyesen hallgatták meg az erdélyi fejedelem követeit, a kik ékes szóval előterjesztették, hogy Ferdinánd császár ellen Bethlen fejedelem a szultán segítségét kéri, továbbá, hogy Magyarország főurai megunták a Habsburgok uralmát, s Bethlent szeretnék a trónon látni.

Míg a követek Konstantinápolyban időztek, Bethlen a választ be sem várva, serényen készülődött a háborúra. Kétféle hír támadt ebben az időben Erdélyben. A katolikusok között az a hír járta, hogy a fejedelem a török ellen hadakozik, mert a török hitetlenségét megelégette,

viszont a protestánsok azt vallották, hogy Bethlen Ferdinánd ellen készülődik. E homlok-egyenest ellenkező hírek költése a fejedelem tudtával és akaratával történt. Erre az alakoskodásra Bethlennek föltétlenül szüksége volt.

Mire a konstantinápolyi követek a kedvező felelettel visszaérkeztek, Bethlen már útban volt. Felső-Magyarország várai önként meghódoltak, s a hadviselő Bethlen diadalmasan nyomult előre. Bécsben nagy riadalmat okozott a hadakozás híre; a császári őrséggel megrakott várak még csak tartották magukat, de a többiek mind meghódoltak. Kassa, Pozsony megnyíltak, a szent korona is Bethlen kezébe került, sőt a protestáns hadak már Bécset, az osztrák birodalom székvárosát is ostromolták. Ha ez alatt Rákóczy Györgyöt, Bethlen fővezérét Homonnay György Sztropkónál meg nem verte volna, aligha nem Bécs is a protestánsok kezébe kerül vala, de mihelyt Bethlen hírét vette ennek a vereségnek, elvonult Bécs alól, s visszatért Pozsonyba, hová az országgyűlést összehívta volt.

Itt a nádor avval a hírrel fogadta, hogy Ferdinánd békét szeretne vele kötni.

És Bethlen Gábor számos diadala daczára sem idegenkedett az alkudozástól. A viszonyokat gyors és éles elmével átlátta; a pillanatnyi előny nem vakította el, tapasztalta, hogy a cseh protestánsok ereje nem nagy, a hadviseléshez szükséges pénzzel nem rendelkeznek, a kis Erdélyt pedig az óriási hadi költségekkel megterhelni annyi lett volna, mint újabb tíz esztendőre megakasztani a fejlődését.

Az alkudozások tényleg megkezdődtek Ferdinánd és Bethlen megbízottai között. Ugyanakkor javában folytak a Bethlen Gábor által összehívott országgyűlésen a tanácskozások. A résztvevők nagyobb része protestáns volt, nem törődtek a békealkudozásokkal, hanem azt forgatták az elméjükben, hogy kimondják II. Ferdinánd trónvesztettségét és megválasztják Bethlent magyar királynak, s azon nyomban meg is koronázzák.

Bethlen okos előrelátással ezt is megakadályozta. A koronát visszautasította, s megelégedett avval, hogy Magyarország fejedelmének címezzék. Minél kedvezőbbek voltak a viszonyok Bethlenre nézve, annál nagyobb eredményeket kellett a Ferdinánd követeknek tenniök. A békére a császáriaknak föltétlen szükségük volt, s így a pozsonyi *békekötés* (1620) elismeri, hogy Bethlen Felső-Magyarországnak kormányzója, Munkács vára örök időkre az övé, s élethossziglan kilencz magyarországi vármegye, de ez még nem volt elég: terjedelmes javakat kapott Sziléziában és Csehországban is, címül pedig a *német birodalmi herczegséget*.

Ilyen óriási haszonnal járt Bethlenre nézve az első hadjárat. A kis Erdély fejedelme előtt meg kellett a hatalmas Habsburg dinasztíának alázkodnia.

IV. Második háboruja Ferdinánd ellen. A nikolsburgi béke.

Bethlen tudta, hogy Ferdinánd a helyzet kényszerűségének engedve írta csak alá a pozsonyi békeszerződést. Nem is nyugodott tehát, hanem újra fegyverkezett, hogy a háború készületlenül ne találja.

Nyilvánvaló volt, hogy a csehek nem sokáig bírják ki Ferdinánddal a harcot, s ha a cseheket legyőzte, a sor majdan reá fog kerülni. Ezért határozottan követelte, hogy a békekötésben a fegyverszünet ne csak Magyar-, hanem Csehországra is vonatkozzék. Az ám, csak hogy a csehek letették Ferdinándot a trónról, s helyébe Pfalzi Frigyeszt választották meg, e szerint a csehek és Ferdinánd között békéről csak abban az esetben lehetett szó, ha Frigyes lemond a cseh koronáról. Bethlen mindezt tudta, s a csehekkel való szövetséget megújította.

E szövetség a csehekre tetemes hadiköltség megszavazását vonta maga után. Bethlen nem volt az az ember, a kit pusztá ígérekkel lehetett volna kielégíteni. Ezért Frigyes cseh király asztali ezüstkészletét meg egyéb kincseit tette pénzzé, s egyelőre *százezer* tallért küldött Bethlennek, s újból megsürgette a hathatós hadi segítséget.

Így indította meg másodszor hadát Bethlen Ferdinánd ellen. Az erdélyi fejedelem serege néhány hónap múlva már a morva határszáron állott fenyegetőleg. Bethlen Besztercebányára hívta össze a magyar rendeket, s eléjük terjesztette, hogy a cseh protestánsokat teljes erejük-ből támogassák. A magyarországi protestánsoknak számos okuk volt arra, hogy Ferdinánd ellen kardot ragadjanak. E vakbuzgó uralkodó nemcsak az örökös tartományokban (főleg Stájerországban), hanem Magyarországon is háttérbe szorította a protestánsokat, s a mindenben előnyben részesített katolikusok hatalmaskodtak; az alkotmányos szabadság is csak a törvényben volt meg, tényleg számos sérelem esett azon, s a mindenképpen sanyargatott országban II. Ferdinándnak nagy népszerűsége nem volt.

Így aztán a Bethlen-féle mozgalomnak nemcsak mint vallási harcnak, hanem mint az alkotmányért vívott küzdelemnek is nagy jelentősége van.

A besztercebányai gyűlésen a protestáns rendek kimondták II. Ferdinánd trónvesztettségét, s kikiáltották Bethlent Magyarország királyának. Bethlen elfogadta a koronát, de ismét bölcs előrelátással elhalasztotta a koronázást. Midőn ezt tette, a jövő eshetőségeire gondolt, nem akart mindent egy kockára föltenni és elveszteni.

A megújuló harcot Ferdinánd békekövelei nem akadályozhatták meg. Bethlen számba sem vette őket, s biztatta a cseheket, hogy erősen tartsák magukat. Csak hogy a csehek hadereje gyöngye és fegyver nélkül szűkölködő volt, s míg Bethlen diadalmasan haladott előre, a cseheket a császáriak a fehérhegyi (Prága közelében) csatában tönkretették.

Ez a csatavesztés eldöntötte a sorsát a második hadjáratnak. Bethlent legyőzni nem tudták, ámde Bethlen is érezte, hogy egymaga Ferdinánddal nem veheti fel a harcot. Nem idegenkedett tehát a békealkudozásoktól. A császáriak is kimerültek, Ausztria pénzforrása is erősen kiapadt, a magyarországi felfordult állapotok is gyors orvoslást tettek szükségessé. A francia kormány is kiküldötte a maga emberét, hogy a békességes kiegyezést szorgalmazza és minden lehető módon elősegítse. Továbbá Bethlen arról is meggyőződött, hogy diplomáciai úton külföldi szövetségest bevonni nem lehet, így tehát legokosabb dolog lesz a békekötés.

Hosszas húza-vona, szenvedélyes tanácskozások kerültek napirendre. A katolikus és protestáns főurak homlokegyenest ellenkező elveket vallottak; azok Bethlent vádolták, s tették a magyarországi állapotokért felelőssé, ezek viszont hallani sem akartak Ferdinándról. A köve-

telések mindkét részen túlzottak voltak. Bethlen azt követelte, hogy Ferdinánd adjon a magyar fölkelőknek teljes amnesztiát, adja vissza az elkobzott jószágokat, ismerje el a magyar alkotmányos és vallási szabadságot. E követelések legszebben bizonyítják, hogy a protestáns erdélyi fejedelem e háborúban nem csak a maga nagyratörő céljait szolgálta, hanem a magyar alkotmányt is védte. Hogy a béke nagy nehezen létrejött, annak Bethlenen kívül Pázmány Péter esztergomi érsek és Eszterházy Miklós nádor voltak az eszközölői. Mind a kettő kipróbált hűségű hazafi; habár katolikusok voltak, s e béketárgyalásoknál Ferdinánd megbízottjai, szívükön fektetve a *magyar alkotmány*, a szabadság, melyről a pártoskodás emésztő tüze között sem feledkeztek meg az igazi hazafiak. Jellemző és tanulságos dolog, hogy Pázmány Péter, az ellenreformáció leghatalmasabb embere, a magyar protestáns főurak lánglelkű visszatérítője egyik levelében *szükséges és kívánatos dolognak tartja, hogy Erdélynek külön fejedelme legyen*, a ki védelmére kel a veszélyeztetett magyar alkotmánynak.

A sokáig vajudó és elhúzódó békealkudozásokat *Nikolsburgban* fejezték be, s 1622 januárjában írta alá Ferdinánd.

Ez a híres *nikolsburgi béke*, melyre történetíróink oly gyakran hivatkoznak. Ebben biztosítja Ferdinánd a magyar protestánsok vallási szabadságát, s megerősíti a magyar alkotmányt; vagyis elismeri a nemzetnek abbéli régi jogát, hogy a nem alkotmányosan uralkodó király ellen fegyvert ragadhat, tehát a fölkelő nemességet nem tekintettek *lázadóknak*.

Bethlen Gábor e békekötés értelmében lemond a magyar királyi címéről, visszaadja Ferdinándnak a magyar szent koronát, ezért megkapja a német birodalmi fejedelmi címet, Oppeln és Ratibor herczegségeket, hét magyarországi vármegyét, továbbá Munkács és Ecsed várát 400,000 forint zálogul.

V. Harmadik háboruja. Házassági terve.

A bécsi udvar a nikolsburgi béke föltételeit nem tartotta meg, Bethlen Gábor pedig ürügyet keresett a háború folytatására. Midőn tehát Bethlen hadviselésre gondolt, nem kellett a fejét nagyon törnie a háború okán. Egyébiránt a bécsi udvar őszinteségében hinni annyi lett volna, mint eleve lemondani mindenről, még az alkotmányról is.

Mihelyt Bécsben meghallották, hogy az erdélyi fejedelem újra készülődik, nyomban békealkudozásokra gondoltak, mert tapasztalatból tudták, hogy Bethlen ellenében megfelelő hadvezért állítani nem tudtak, különben is Ferdinándnak elég baja van a németországi protestánsokkal, a kincstár pedig az évekig eltartó hadakozások alatt végképpen kimerült.

A diplomácia sikos mezejére terelték az ügyet, hogy legalább időt nyerjenek. Ugyancsak követet menesztett Ferdinánd a portához is, csak hogy Bethlen már megelőzte őt. Oly finom tapintattal intézte az ügyet, hogy a porta segítséget ígért neki. Így aztán természetes dolog, hogy a császári követekkel ridegen bánt, megmaradt követelése mellett, szemökre lobbantotta, hogy csak ígéreteket tudnak tenni, de azokat sohasem váltják be.

- Háborúnak kell döntenie!

Ez volt a végső válasz. Ferdinánd ekkor Nagy-Szombatra gyűjtötte össze híveit, s tanácsot kért tőlük, hogy mitévő legyen. A tanácsurak közös értelemmel a hadviselés mellett foglaltak állást, azért - úgy mondták - rögtön meg kell szakítani mindennemű béketárgyalást. Az ám, csak hogy Ferdinánd a legjobb akarat mellett sem gondolhatott háborúra, mert nem volt hadi költsége. Ámde azt is mondták a magyarországi urak, hogy ha a császár nem tud a németországi zavarok miatt méltóképpen föllépni Bethlennel szemben, akkor nincs más mód, mint a Bethlen-szabta föltételeket elfogadni, s azokat teljesíteni is.

Ezen közben a hatalmas erdélyi fejedelem tekintélyes jól fölfegyverkezett seregével megindult Kolozsvárra, s ez egy hónap múlva már Kassa falai között volt.

Itt vette hírül, hogy a császár új követi már Besztercebányán vannak, s várják a fejedelem megbízottjait. Ez a tanácskozás sem vezetett sikerre. Bethlen megindult Kassáról, s diadalmasan nyomult előre. Nagy-Szombatot majdnem minden kardcsapás nélkül foglalta el, s úgy nyilatkozott, hogy Prágáig meg sem áll. Hozzája csatlakoztak a török segédcsapatok, a protestáns szövetségesek, s így mintegy 40,000 embernek volt az ura. Nagyobbrészt lovas katonája lévén, ezek a környéken szanaszét barangoltak pusztítva és rabolva.

Ijedten menekültek a polgárok a megerősített várakba, s nagy riadalom támadt Bécsben, hogy mi lesz? A vakmerő fejedelem talán még a birodalmi székvárost is elfoglalja.

A helyzet megint olyan siralmas volt, hogy Ferdinánd felhatalmazta Thurzót, hogy kezdje meg Bethlennel az alkudozást, mert a császári sereg oly nyomorúságos állapotban volt, hogy abban nem bízhatott. Ausztria határszélén és Morvaországban Bethlen lovasai portyáztak, jó formán egész Magyarország Bethlen hatalmába került.

És Bethlen e diadalok dacára sem idegenkedett a békekötéstől, mihelyt elfogadható feltételekben megegyeztek, pihentette a fegyvert.

Bethlen éles szeme előbbre nézett. A hadiszerencse kerekének hirtelen való fordulását jól ismerte, s bár száz oka volt arra, hogy a bécsi kormány hitegetéseinek ne adjon hitelt, mégis engedett, s a jogos követelményeknél kevesebbel is hajlandó volt megelégedni. A királyi czimről lemondott, s visszatért az ő szűkebb országába. Sőt követe útján azt izente Ferdinándnak, hogy bizonyos föltételek mellett hajlandó volna vele szövetkezni a török ellen.

Minő oka lehetett Bethlennek arra, hogy ily váratlan fordulatot adjon politikai törekvéseinek? Vagy talán ez is cselfogás volt tőle, a minthogy cselfogásnak kell tartanunk azt is, hogy ugyanabban az időben a fejedelem követei hathatósan sürgették a további segílyt Ferdinánd ellen?

A dolog úgy állott, hogy Bethlen Gábor elméjében az eddigieknél jóval nagyobb szabású tervet forgatott: *a török hatalom megsemmisítését*.

Bármily *ravasz* - mert a korabeliek ravasznak találták - volt is az erdélyi fejedelem eszejárása, bármily alázattal fordult is minden alkalommal a portához: mint *magyar hazafi* érezte, hogy a török kard ütötte seb mindig sajog a nemzet szívének, s tudta, hogy a törökországi zilált állapotok éppen most volnának a legalkalmasabb arra, hogy a nemzet hasznára fordítsa, s valahára leszámoljon e durva csordával, mely keleti kényuraságának teljes vadságát érezteti a szenvedő nemzettel.

Ugy vélekedett, s bizonyára nem volt alaptalan az ő vélekedése, hogy Ferdinánddal közösen volnának elég erők arra, hogy a török főhatóságtól megszabadítsák Erdélyt és Magyarországot.

Első felesége, az istenfélő Károlyi Zsuzsánna ekkor már egy éve pihent a fejedelmi sirboltban, Bethlen tehát özvegy ember volt; úgy számított, hogy beleházasodik a Habsburg-családba, s e rokonság révén politikai nagy tervét megvalósíthatja.

Így történt aztán, hogy váratlanul nagy engedékenységet tanúsított a békealkudozásoknál, s elfogadta minden ellenvetés nélkül azokat a föltételeket, a melyek a nikolsburginál reá nézve kedvezőtlenebbek voltak.

Bethlen tehát Habsburg-hercegnőt óhajtott volna elvenni feleségül - azért a nagy célért, a melyet maga elé kitűzött. Fényes ígéreteket tett, - némelyek szerint - késznek nyilatkozott még arra is, hogy ő maga elhagyja a protestáns vallást és áttér a katolikusra, ha Ferdinánd a tervezett házasságba beleegyezik.

Bécsben az erdélyi fejedelem háztüznéző követeit kitüntető szivességgel fogadták. Az előterjesztéseket türelmesen meghallgatták, s a rideg, visszautasító választól ugyancsak tartózkodtak, pedig e házassági terv roppant visszatetszést szült a császári palotában. Nem tanusodik semmi úgy Bethlen nagy híreről - mondjuk félelmes híreről, - mint a bécsi udvarnak ilyenén viselkedése.

A felelet végül is roppant hizelgő, de visszautasító volt. Hogy a menyasszony még gyermek, hogy a fontos ügyet még fontolóra veszik, hogy Bethlent érdeme szerint tudják becsülni. Végül is bármily formában adták; kosár volt az, s hogy Bethlen ez ajánlatot többször megismételte, jele annak, hogy első ízben a követek nem jöttek haza határozott válaszzsal. Végre megtudta, hogy Ferdinánd nem hajlandó őt vejévé fogadni.

Miért nem? - kérdezzük ma, holott tudjuk, hogy a császári családnak nem egy női tagja Bethlennél jóval kisebb hatalmú németországi hercegnek lett a feleségévé? Bethlen európai híró fejedelem volt, harczban legyőzhetetlen, szellemi tehetség dolgában pedig páratlan egész Európában.

A felelet erre a kérdésre nagyon egyszerű: Ferdinánd és az egész császári udvar szívből gyűlölte ezt a makacs, legyőzhetetlen ellenséget, a ki oly gyakran remegtette meg a császárvárost, s a ki megingatta Ferdinánd fején a magyar koronát.

A sok követváltás, udvarias üzenet, húza-vona után Bethlen belátta, hogy ebből a házasságból nem lehet semmi - s elküldötte követeit a protestáns brandenburgi választófejedelemhez, s megkérlette hugának, Katalin hercegnőnek a kezét.

Itt természetesen nem kapott kosarat.

VI. Bethlen fényes esküvője. Újabb hadikészülődés.

A politikai célú házasság már jó eleve kizárt minden boldogságot. Bethlen negyvenöt éves volt, a sok hadakozás, a tábori élet nagyon megviselték a szervezetét. Gyakran ágyban fekvő beteg volt, s így a gondos, szerető Károlyi Zsuzsánna után olyan feleségre kellett volna gondolnia, a ki hűséges betegápolója, gondviselője lészen. Brandenburgi Katalin minden egyéb volt, csak ez nem. Atyja odaigérté az erdélyi fejedelemnek, kiről Németországban, főleg a protestánsok igen szép és dicséretes dolgokat meséltek. A házasság Katalin hercegnőre határozott szerencse volt, a szívnek azonban nem volt hozzá semmi köze.

Eljöttek az erdélyi urak: Rákóczi György, Károlyi és Kassai fényes kísérettel, hogy Kassára hozzák a menyasszonyt. Itt várta Bethlen, s az esküvőt 1626 február 22-dikére tűzték ki.

Az európai uralkodókat mind tudatta Bethlen menyekzőjéről, s az udvariasság törvényei szerint azok elküldötték fényes nászajándékaikat, elküldötték képviselőiket is, hogy a fejedelmi menyekző fényét emeljék.

Így a szultán két gyönyörű nyerges lovat s tizenhárom öszvért küldött, az öszvérek hátán keleti szövetek, ázsiai finom árucikkek voltak. II. Ferdinánd képviselője Sennyey püspök volt. Ajándékol tízezer tallér értékű, gyémánttal kirakott aranylánczot küldött a német császár és a magyar király. III. Ferdinánd, a trónörökös 6000 tallér értékű ékszerrel kedveskedett. Miksa bajor választófejedelem arany mosdó-medenczét és egy szökőkutat küldött, a kölni választófejedelem pedig egy ezüst sást. A spanyol király sem feledkezett meg róla, s 10,000 arany értékű holmit indított útnak Kassára.

A menyasszony útközben megbetegedett, s így a kitűzött időre nem lehetett Kassán, márczius elején hozták hirül, hogy közeledik. Bethlen mintegy kétezer fényes öltözetű lovas csapattal ment elébe, hogy méltóképpen fogadja. Selyemsátor állott készen, oda vezette be a fejedelem menyasszonyát első találkozásuk alkalmával. Mintegy egy óráig időztek ott, aztán megindult a nászmenet a város felé. A menyasszony aranyos hintóban, a brandenburgi kíséret utána, a vőlegény pedig lóháton a hintó mellett. A pompakedvelő magyaroknak is feltűnt az a fény, melyet a brandenburgi kíséret ez alkalommal kifejtett. Azt mondják, hogy a menyasszony kíséretében levő Schwarzenberg gróf ruhája és ékszerei 40,000 tallér értékűek voltak.

Másnap ment végbe az ünnepélyes esküvő, aztán egy álló hétig lakták a lakodalmat. Este tűzijáték, napközben versenyfutás, éjjel táncz, dinom-dánom reggelig, s ez napról-napra megújult. Étel-ital bőven volt, s hogy a kényes brandenburgiak a kvártélyokon a kellő kényelmet nem mindenben találták meg: ez a vidám lakodalmi hangulatot nem rontotta meg.

Ez a nász természetesen eltemette azt a nagy tervet, mely Bethlen agyában megfogamzott, s mely a török hatalom megtörésére irányult. Örökre kár, mert Konstantinápolyban akkortájt napirenden voltak a zendülések, egyik gyámoltalan szultán a másik után következett; a birodalom ázsiai részében is folyton harcz volt a perzsák ellen; valószínű tehát, hogy a Bethlen mozgalma sikerre vezetett volna. Midőn tehát Bethlen a házassági tervekkel egy időben a portának is port hintett a szemébe, s a segítséget sürgette Ferdinánd ellen: ez csak diplomatai fogás volt.

Most azonban a protestáns hercegnővel kötött házasság szükségszerűen magával hozta az európai protestánsokkal való szorosabb csatlakozást. Vagyis visszatért régi politikájához. A Habsburg-család nagy hatalmának megtörése titkon táplált vágya volt az európai uralkodóknak, legkivált pedig a nagyeszű Richelieu francia bibornoknak. Szóba került tehát már 1624-ben egy «nagy szövetség»-nek az alakítása a Habsburgok ellen.

Bethlen mindent elkövetett, hogy a kelet összes erejét összpontosítsa és így csatlakozzék a nagy szövetséghez. Csakhogy a török gyámoltalansága óriási akadályokat gördített eléje. Ugyanis a portán már megsokalták az erdélyi fejedelemnek a hatalma növekedését. Abban támogatták őt szóval, sőt gyakran haderővel is, hogy Ferdinánddal viszálykodjék, mert nem volt érdekük a két szomszédnak egyetértése, de viszont azt sem akarták, hogy Bethlen túlságos hatalomra tegyen szert.

E szerint Bethlennek le kellett mondania arról a reményről, hogy a török részről segítséget avagy legalább biztatást kap. A gyulafehérvári fejedelmi palotának ebben az időben mindig voltak külföldi vendégei. Bámulatos az a tevékenység, melyet Bethlen kifejtett. Valóságos európai nagyhatalommá tette kisded országát, s az angol, spanyol, francia, svéd kormányok figyelme sorra ide irányult. Úgy gondoltak Bethlenre, mint a Habsburgok legféltettebb ellenségére. Alig hiszszük, hogy teljes nagyságát méltányolni tudták volna, kisebb eszűek lévén, mint a fejedelem, hol szidták, hol haragudtak reá, de a *siker* mindnyájukat elnémította. Eszköznek tekintették eleinte, holott a legtöbb esetben Bethlen használta fel őket eszköznek s játszott velük kénye-kedve szerint.

A dolog úgy állott, hogy az európai fejedelmek minduntalan reá szorultak az erdélyi fejedelemre. Ilyenkor a követek mindent ígértek, szakasztott úgy, mint Hunyadi Jánosnak, mikor a törökök kiűzéséről volt szó, de mikor arra került a sor, hogy az ígéretek be kell váltani, mindig kerestek valami mentséget arra, hogy nem teljesíthetik. Bethlen viszont sokkal okosabb ember volt, hogyszem országát ily rémítő költségekkel megterhelte volna.

Elképzelhetjük, hogy minő emberfeletti munkát végzett ez a lángelméjű fejedelem, midőn a bonyodalmas vallási háború minden eshetőségét latba vetve, az összes európai uralkodók politikáját figyelemmel kísérve, oly nagy fontosságú szerepet tudott játszani. Hogy nem volt a hatalmakkal szemben őszinte, az csak természetes következménye vala annak a kétszínűségnek, melyet magával szemben a hatalmak részéről tapasztalt. Bölcsen tudta, hogy csupa érdek játszik közre, s nem lehet sem a francia, sem az angol királynak, sem Velenczének, sem Dán- meg Svédországnak az a szándéka, hogy őt akár a magyar királyi trónra segítsék, akár hatalmát egyéb tekintetben gyarapítsák.

Az alkudozásoknak és tárgyalásoknak szövevényes szálai mind a Bethlen bámulatos agyában futottak össze: egyik követ a másiknak adta a kilincset, Bethlen mindeniket türelemmel végig hallgatta, s nyomban felelt vagy várakozásra kérte fel. Pénz és haderő volt a legfontosabb követelése. Sem az egyiktől, sem a másiktól nem állhatott el. Közben újabb tervei keletkeztek: *Csehország* koronáját megszerezni, vagy Oppeln és Ratibor herczegségeket megkapni - végül a szövetség nagy nehezen létrejött közte és az európai hatalmak között. A porta sem szólott ellene, sőt utasította a magyarországi basákat, hogy támogassák Bethlent a Ferdinánd ellen való háborújában.

A testileg törődött, de szellemileg erős fejedelem megizente a háborút.

VII.

A lőcsei egyesség. A lengyel korona. Bethlen halála.

Bethlennek ez a hadjárata is diadalmas volt, mint az eddigiek. Szeptember 7-dikén indult el Gyulafehérvárról, e hónap 13-dikán Debreczenben, 23-dikán Rima-Szombatban, 25-dikén már a füleki várnál volt. A magyarországi protestánsok a legnagyobb lelkesedéssel csatlakoztak hozzá.

Rajta tehát nem mult, hogy a protestáns ügy diadalra jusson. Csakhogy a szövetségesek ezúttal sem állották meg a sarat. A sok kecsegtető ígéretből nagyon keveset váltottak be, s midőn a két protestáns vezért: Mansfeldet és Keresztély dán királyt a katolikus vezérek: Wallenstein és Tilly elhatározó csatában legyőzték, a sereg romjai Bethlenhez csatlakoztak.

Ilyen körülmények között nem lehetett Bethlennek további célja a hadviselés.

Mindazonáltal összemérte fegyverét a Wallenstein seregével s nem dicstelenül, mert a harmincz éves háború e legkimagaslóbb vezére hátrálni kényszerült. Ámde ezt a győzelmet sem aknázhatta ki, mert a táborában levő török segédcsatatok, s a Mansfeld töredék serege teljesen elvesztették a kedvüket, s többé nem akartak harcolni. A török portán pedig a Ferdinánd követi szüntelenül áskálódtak Bethlen Gábor ellen, s mi eddig titok volt a portán, nem átalították azt is elárulni, hogy Bethlen rövid idővel az előtt a Ferdinánddal való szövetséget kereste a török ellen.

No meg ott volt Esterházi Miklós gróf, Magyarország új nádora, a ki egész erejével dolgozott az erdélyi fejedelem ellen. Ez a jeles tehetségű és rendkívül fáradhatatlan ember személyes ellensége volt Bethlen Gábornak, a másik párthoz - a katolikusokhoz - tartozott, s így csak egyoldalulag tudta megítélni a helyzetet. Nem keresett Bethlen cselekedeteiben magasabb célt, híve volt a magyar királynak, s így természetes, hogy politikai és vallási ellenfélt láthatott benne.

Hogy a lőcsei egyezmény létrejött, azt csak a nyomorúságos viszonyoknak köszönhatték a küzdő felek. No meg egyéb oka is volt reá az erdélyi fejedelemnek.

Ebben az időben az európai protestánsoknak egyedül *Gusztáv Adolf* svéd király volt az egyedüli erőssége. Mióta ő állott a protestáns szövetségesek élére, lassankint háttérbe szorultak a katolikusok, s a nem nagy jelentőségű Svédország hirtelen kibontakozott az ismeretlenség homályából.

Gusztáv Adolf sógora volt az erdélyi fejedelemnek, ismerte nagy vezéri tehetségének a hírét, s igyekezett őt egy nagyszabású vállalatnak megnyerni, ez pedig nem volt egyéb, mint Lengyelország meghódítása.

Nyilván való dolog, hogy ebben a vállalatban Gusztáv Adolf csak a kisegítő szerepére szemele ki Bethlent, tehát más szóval *eszköznek* szerette volna fölhasználni, csakhogy Bethlen ezúttal is megcáfolta azt a balhiedelmet, hogy ő az ilyen szerepekre alkalmas.

Gusztáv Adolf elküldötte *Strassburg* nevű követét a fejedelemhez, hogy tervét vele közölje, s szövetkezésre szólítsa föl. Bethlen több ízben fogadta kihallgatáson a svéd megbizottat, hajlandóságot mutatott a vállalathoz, sőt ő maga fejtegette, hogy minő kedvező volna most az alkalom arra, hogy Gusztáv Adolf hatalmát a Keleti és a Fekete-tengerig terjeszsze ki, sőt azt is szóvá tette, hogy a lengyel korona megszerzése nem tartozik a legnehezebb feladatok közé, mert ebben a szerencsétlen országban most is, mint mindig, napirenden vannak a pártoskodások.

Strassburg nagy örömmel vitte meg a hirt Gusztáv Adolfnak, hogy Bethlen hajlandó a vállalatához csatlakozni, ámde annak még csak sejtelmével sem birt, hogy az erdélyi fejedelem ekkor már azt forgatta elméjében, hogy a lengyel koronát nem Gusztáv Adolfnak, hanem magának szerzi meg.

Pedig ugyancsak nyilvánvaló volt ez a szándéka, mert Konstantinápolyba menesztett új követe ily czímen kérte a szultán beleegyezését és támogatását.

A portának nem volt ez ellen semmi ellenvetése, a külföldi követek sem akadályozták meg, mert nem volt érdekükben azt megakadályozni.

Csak hogy egyéb baj volt. Ekkor már Bethlen Gábor nagyon beteg volt. Napról-napra aggasztóbb tünetei mutatkoztak a vizi-betegségnek, gyakrabban szállották meg ájulási rohamok, s környezete már azt rebesgette, hogy a fejedelem nem viszi sokáig.

Mindazonáltal Bethlen még így betegen is örökké dolgozott, pedig ugyancsak sanyarú és szánandó élete volt. Midőn ott feküdt a karosszékekben, s bágyadtan hallgatta a szolgálattevők vagy diplomáciai küldöttek jelentését - erős lélekkel küzdött le a beteg test kínjait. És nem volt hitve az oldalán, hogy megvigasztalja, hogy fájdalmát enyhítse. A brandenburgi kényes hercegnő idegenkedett beteg urától, a maga léha, üres kedvtelése után járt, Bethlen nem beszélt németül, Katalin nem értett magyarul vagy latinul, s így még beszélni sem tudtak egymással.

Erdélyben pedig, mint egy szemtanú, Kéry, Eszterházi Miklós embere, jelentette urának, hogy megkezdődtek ismét a pártoskodások. Vannak olyanok, a kik reáuntak már Bethlenre, az örökös hadakozásokra, s készségesen fogadnák fejedelmül Eszterházi Miklóst: csak hogy ezeknek a száma nem nagy. A többség Katalin fejedelemné részén áll, s van egy töredék, a mely Bethlen Istvánt, a fejedelem testvérét ültetné a fejedelmi székbe.

Ez a Kéry értekezett a fejedelemasszony híveivel is, a kik olyan formát beszéltek, hogy a fejedelemné férje halála után éppenséggel nem ragaszkodik a trónhoz, neki csak az kell, hogy valaki biztosítsa magánjóságainak a birtokában.

Ilyen fontos titkokkal tért vissza Kéry a nádorhoz. Természetesen Bécsben is megtudtak mindent, mert hát Ferdinánd is nagyon érdeklődött Bethlen, de főleg Erdély leendő sorsa iránt. Volt nagy bámulás és örvendetes meglepetés, szinte előre látták, hogy milyen könnyen fog menni Erdélynek a visszacsatolása Magyarországhoz, s a független erdélyi fejedelemségnek a megszüntetése. A katolikus udvar annak is szerfölött örvendett, hogy Katalin hajlandó elhagyni a vallását.

A mit Bécsbe rebesgettek, annak híre kerekedett a gyulafehérvári fejedelmi udvarban is. Bethlent házi orvosa figyelmeztette arra, hogy a fejedelemasszonyt Zerotin Ditrik úr, a morva száműzött, kire Katalin mindenható kegyét árasztotta, nagyon térítgeti. Ez a kalandor maga is protestáns volt, aztán szükségből-e vagy meggyőződésből áttért a katolikus vallásra, s nagy buzgón igyekezett Katalint is megnyerni.

Bethlent ez a hír nagyon fájdalmasan érintette. Magához kérette a hiú és könnyelmű fejedelemisszonyt s atyailag figyelmeztette őt, hogy maradjon hű atyái vallásához, ne szolgáltasson több anyagot az üres mende-mondákra. Hogy azonban bizonyos legyen akaratának teljesítéséről, okiratot szerkesztett, a melyben határozottan kiköti, hogy Bethlen Gáborné csak úgy fog Erdély trónjára kerülni, ha hű marad a protestáns valláshoz. A fejedelemné aláírta ezt az okmányt, a nagy beteg fejedelem pedig végrendeletének előbbi intézkedéseit mintegy hálából változtatlanul hagyta.

A trónöröklés kérdését még 1626 június 12-dikén rendbe hozta. Katalint szemelte ki utódjául, s a rendeket rá tudta birni, hogy beleegyezzenek, sőt még a portánál is kieszközölte. Magán

vagyonáról is úgy rendelkezett, hogy Katalin a nyomorúságosan teljesített hitvesi kötelességekért túlságosan pazar ajándékot kapott férjétől, kit a maga nagyságában felfogni, megérteni sohasem tudott.

Több magyar uradalom, 50,000 darab arany, 50,000 tallér, 50,000 forint és rengeteg értékű arany-ezüst ékszer volt neki szánva. Elképzelhetjük, hogy minő gazdag volt Bethlen Gábor, ha ekkora összegekről rendelkezhetett.

Még abban is fáradozott a haldokló fejedelem, hogy Katalin számára megmentse a magyarországi hét vármegyét, bár szerződészerűleg azoknak Bethlen halála esetén vissza kellett a magyar királyra szállania. Mindenre kiterjedt a figyelme, s milyen keserű gúnyja a sorsnak! Ez az asszony éppen akkor volt férjére a legméltatlanabb, mikor férje róla s a kis ország sorsáról atyai jószággal és bölcseséggel gondoskodott. Bebizonyított tény, hogy Katalin férje háta mögött Béccsel tárgyalásokat folytatott abban az ügyben, hogy Bethlen István helyett katolikus urat bíz meg a kormányzói tiszttel s ő maga is katolikus emberhez fog feleségül menni.

Míg ilyen hálátlan szerepre vállalkozott a fejedelem felesége, a férj bizonytalan reménynyel kapkodott az eszközök után, hogy egészségét helyreállítsa és pihentetett nagy terveit megvalósítsa. Bel- és külföldi orvosokat hivatott magához, kikérte Lőcse városának a tanácsát, s hívatta azt a doktort, a ki egy hozzá hasonló bajban szenvedő embert meggyógyított.

Mindhiába volt. A megbomlott szervezetben nem volt már életképesség, a kór folytatta gyilkos munkáját. Még így is folyton útban volt, ma székvárosában, ötödnapi Debreczenben. Mindenütt tárgyalt a török, a külföldi követekkel, a vármegyék rendjeit hívta össze, s lelkükre kötötte, hogy ragaszkodjanak Erdélyhez, pedig ekkor már tudta a kikerülhetetlen végzetet. Még a temetésére vonatkozó intézkedéseket is megtette.

1629 november 15-dikén, délelőtt 11 órakor halt meg gyulafehérvári palotájában. 1630 január 25-dikén temették el fejedelmi nagy pompával.

Az özvegy fejedelemné tudatta az európai hatalmakkal férje halálát, s ugyancsak nem fukarkodott az íródeák a magasztaló szavakban, s az elhunyt nagy érdemeiről kellőképpen megemlékezett.

VIII. Bethlen Gábor, mint uralkodó.

Ebben a szűk keretben is láthattuk Bethlen Gábor alakjának óriási körvonalait. Végig kísértük életének pályáját. Láttuk őt a kalandor élet bizonytalanságában, mikor nem volt jóformán annyi helye sem, hova fejét nyugodtan lehajthatta volna. És láttuk őt nagy urak kegyében, mikor a török porta reá árasztotta jóindulatát, s ő lassan, de biztosan előkészítette a jövőre irányuló terveit. A száműzöttből nagybefolyású ember lesz; elősegíti Bocskayt, hogy fejedelmévé legyen Erdélynek, pártját fogja Báthori Gábornak, hogy hatalomra jusson. S midőn mindezt megtette, mintegy uralkodott bámulatos elméjével a viszonyok felett. A gyöngye Báthori Gábor csak lépcső volt neki a fejedelmi méltósághoz, nem is sejtette senki, hogy abból a kis birtokú erdélyi úrból néhány évnek leforgása után Erdély első embere leszen.

Akart fejedelem lenni, a minthogy előtte is, utána is kíváncsós vala a fejedelemség sok erdélyi úrnak, ámde ő érezte, hogy ez a nagyravágyás nála teljesen jogosult. Érezte magában a tehetőséget. Mikor aztán ez a vágya is teljesedett, Erdélyt fontossá tette az európai államok sorában, a török főhatóságot henye cifrasággá, az európai protestánsok figyelmét - tehát egész Európa szemét - magára tudta irányítani. Büszke tervek rajzoltak fejében: kinyújtotta kezét a magyar korona után, s csak tőle függött, hogy fejére tegye, megoltalmazta a magyar alkotmányt s hazafias szellemtől áthatott politikája nem volt egyoldalú, nem volt önző; elméjében forgatta azt is, hogy tönkretegye a török hatalmat, s bizonyára sikerült volna neki, ha a bécsi udvar nem kísérte volna minden lépését irigységgel és nem gyűlölte volna őt annyira. Még a halállal vivódva is reáveté szemét a lengyel koronára...

Minő éktelen úr választotta el ezt az uralkodót szűk látókörű elődjektől, pártoskodó kortársaitól!... Báthori Gábor a fejedelmi méltóságot csak meggyalázni tudta, Bethlen Gábor ennek a méltóságnak külső fényt, belső jelentőséget kölcsönözött.

Egyénisége minden intézkedésére reányomta bélyegét. Nem a fejedelmi trón tette őt naggyá, hanem ő a fejedelmi trónt.

Más uralkodók a harcz zivatarai között megfélemeznek országuk jólétéről, a terület-szerzés a belső békességnek rovására szokott esni, ámde Bethlen Gábor a maga kis országát megóvta minden külső ellenségtől. Erős pajzs volt az ő fegyvere, melyről a támadás nyilai erőtlenül lehullottak, másik kezében pedig éles kard villogott, mely halálos sebeket tudott osztogatni. E nélkül hogyan is képzelhetnők el Erdélynek felvirágozását Bethlen Gábor korában? Tizenhat évi uralkodása alatt folytonos háború volt a mindennapi kenyere. Négy ízben indított hosszabb-rövidebb ideig tartó háborút, akkora seregekkel indult meg, mint valami nagy országnak a királya; mindez tömérdek pénzbe került, s a kis Erdély még sem sinylette meg e hadjáratokat. Elődei alatt inség, nyomorúság napirenden voltak Erdélyben; két fejedelmet orgyilkosok öltek meg, a harmadik megfoghatatlan szeszélyből leköszönt, meg újra visszakéreződött a trónra; Básta és Mihály vajda prédának tekintették az árva országot - s ime Bethlen helyre tudja állítani a rendet, megszüntet minden garázdálkodást; jólét és megelégedés uralkodnak az országban; a birtokok tulajdonosainak nem kell attól rettegniök, hogy holnap valami garázda ember elveszi tőlük erőszakkal azt, a mi az övék.

Ehhez nagy uralkodói erények kellettek. Bármily nagynak tartsuk is Bethlent a diplomáciában, uralkodói nagysága még ezt is túlszárnyalja.

Ennek a rendkívüli embernek mindenre kiterjedt a figyelme. Az anyagi felvirágzással nem elégedett meg, a szellemi fejlesztést is különös uralkodói tisztének tekintette. Nem a zordon katonát kell benne keresnünk, a ki a vitézségnél és vakmerőségnél más dicséretes dolgot nem

ismer, hanem a tudományosan képzett, okos embert is, a ki *új korszakot* tud alkotni Erdély kulturájának a történetében.

Nem henye szóvirág az, ha elmondjuk, hogy Bethlen Gábor tizenhat évi uralkodásának minden intézménye, minden vállalata az ország anyagi és szellemi gyarapodását segítette elő.

Kortársainak az ítélete e tekintetben nagyon megoszlik. Ellenségei őt csak *ravasznak* látták, bár egynémely kiváló tulajdonságát is akarva, nem akarva el kellett ismerniök; jó barátai és hivei elárasztják magasztalásaikkal, melyeket a komoly történetírói kritika megerősít.

A korabeli *Kemény János*, kiből később Erdély fejedelme lett, így emlékezik meg Bethlenről «Önéletírása»-ban:

«Eszes, vitéz, kegyelmes, liberális, takarékos, munkájában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőkép tekintetiben oroszlán, conversatiojában nyájas, józan életű, isteni szolgálatban nem külsőképen tettető, de buzgó, szegényeken és könyörgőkön könyörülő, ekklesiákat építő, alapító, tudós emberek conversatiojokban, disputatiók hallgatásiban gyönyörködő, az hazafiaknak atyjok, a vitézlő rendnek mind jó tanítójok s mind tükörök, de édes atyjok is; megharagudni tudó, de azt megmértéklő, haragot nem tartó, nem kegyetlen s vértyszomjazó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig házában, belső szolgálai közt magát nyájas szelídséggel viselő; fő (nemes vérű) lovakban friss, (fényes) öltözetekben, muzsikákban, építésekben, fejedelmi vendégségekben, s néha tánczokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő.»

IX. Bethlen Gábor és családja.

Bethlennek első felesége, mint már említettük, *Károlyi Zsuzsánna* volt. Ez a házasság zavar-talan és boldog volt. A krónikások úgy őrizték meg a fejedelemasszony emlékét, hogy rendes, takarékos, istenfélő és hűséges feleség volt. A fejedelmi palota fénye nem kábította el, az maradt mindvégig, a mi azelőtt volt: magyar nemes asszony, a ki rendben tartja a maga háza-tájékát, nagy vágyai nincsenek, puritán és egyszerű, mint az a vallás, a melyben fölnevelke-dett. A nagy eszű férj nem zárkózik el hitvesétől, megosztja vele gondjait, kikéri tanácsát; mesél neki szándékáról, mintha közös családi ügyekről volna szó.

Azok a levelek, melyeket feleségéhez intéz, tanuságot tesznek a gyöngédségről, figyelemről és szeretetről, melyben a férj feleségét mindenkor részesítette. Viszont a fejedelemasszony alázatos tisztelettel nézett urára. Ez a hagyományos tisztelet nemcsak a Károlyi Zsuzsánna sajátja volt, hanem az egész kor asszonyaié. A háboruban viaskodó férj otthon hagyta szívét, szeretete drága kincs volt a feleségnek; aprólékos figyelmeiben kifogyhatatlan az asszony, csak hogy «szíve jó ura» meg legyen elégedve. Míg Bethlen távol van a háztól, a feleség gondoskodik arról, hogy az uradalmi jószágokban minden rendben legyen. Gondoskodik a szántásról, vetésről, a rozoga épületeket kijavíttatja, az uradalmi tisztartókkal pontosan be-számoltat - szóval pótolja a gazdát.

Derék gazdasszony volt, a ki arra született, a mire anyja és nagyanyja: házvezetésre a régi módi szerint. A fejedelmi palota ékessége, a bársonyruhák és ékszerek, az udvari szolgák serege nem szerzett neki örömet, nem is változtatta meg. Bizonyos patriarchális jellege volt a fejedelmi palotának mindaddig, a míg a gazdasszony élt, s Bethlen e miatt nem panaszkodott, pedig ő szerette a pompát s értette a módját annak, hogy miként kell az uralkodónak élnie s főleg olyan uralkodónak, a kit olyan sok külföldi követ látogat meg.

Ilyen volt Bethlen Gábornak első felesége. Mikor aztán Károlyi Zsuzsánna meghalt, s Bethlen messzelátó politikai okokból házasodott meg, a második feleséggel csakhamar új szokások és erkölcsök költöztek be az udvarba.

Alig képzelhető kirívóbb ellentét, mint a minő az első és a második fejedelemasszony volt. A boldogság és családi egyetértést végtelenül bántó közöny váltotta fel. Katalin nem szeretetből nyújtotta kezét az erdélyi fejedelemnek, s nem volt eléggé okos ahhoz, hogy ennek legalább a külső látszatát igyekezett volna megőrizni. A korabeli krónikás jellemző szavai szerint az új fejedelemasszony «ingadozó elméjű, s világi gyönyörűsége is hajlandó s kelleténél is nagyobb pompát űző, mód nélkül való költségű volt». A gyulafehérvári palota csakhamar zajossá vált, az új fejedelemasszony mulatni akart, s álarczos bálók, színi előadások voltak napirenden. A mulatozásnak régi ártatlansága, hogy úgy mondjuk: becsületessége megszűnt, s a nagy fejedelem udvara számos, idegenből hozzánk beszakadt úri kalandornak lett a találko-zó helye.

Hogy is tudta volna az ilyen léha asszony kellőképpen megérteni férjét. Sem esze, sem szíve, sem hajlandósága nem volt ahhoz. A rideg politikai házasság Bethlen és Brandenburgi Katalin között nagyon boldogtalan volt.

A hűtlen feleség attól sem riadt vissza, hogy szövetkezzék férje halálos ellenségeivel, hogy megtagadja ősei vallását - méltó sorsra jutott, mert végül közönséges kalandornő lett belőle.

A sors úgy akarta, hogy Bethlennek sem az első, sem a második házasságából ne származza-nak gyermekei. Így aztán kiváló rokoni szeretettel gondoskodott a Bethlen familiáról. Öcscsét, Istvánt távollétében megbízta Erdélyország kormányzásával, s ennek a feladatnak

Bethlen István nagyon lelkiismeretesen megfelelt. A bátyja nagy esze éppen elég volt arra, hogy Bethlen István megelégedjék a fejedelem akaratának hű teljesítésével.

Bethlen Istvánnak két fia volt: István és Péter. A fejedelem ritka bőkezűséggel gondoskodott mind a kettőnek, de kivált Istvánnak, kit az udvarnál Istók grófnak hívtak, neveléséről. Előbb otthon az udvarnál taníttatta, később európai útra küldötte, hogy gyűjtsön tapasztalatokat és készüljön elő arra a nagy feladatra, melyet nagybátyja neki szánt.

Ebből a tervből azonban nem lett utóbb semmi.

A Bethlenek ebben az időben váltak ki a szerényebb vagyonú nemesek sorából. A fejedelem ugyanis tekintélyes urodalmak örököseivé tette öcscsét és gyermekeit.

Nyilván tartozott evvel a jóssággal az ő családjának, mert annak a családnak minden tagja rendíthetetlen hűséggel és szeretettel ragaszkodott hozzá.

X.

A fejedelmi udvar. Bethlen Gábor építkezései, alapítványai, tudomány-pártolása.

Szólván a XVI. vagy XVII. század fejedelmi udvarairól Erdélyben, korántsem kell azt hinnünk, hogy fényes palotákról, kényelmes berendezésről van szó. Vannak Erdélyben ma is nemes udvarházak, melyek egy-egy falunak a végén, valamely dombnak a tetején állnak, s csekély különbséggel olyanok, mint a kétszáz-százötven évvel ezelőttiek. Elég nagy épületek, de alacsony bolthajtásos szobáik, melyek bizvást kamaráknak nevezhetők, sok kényelmet ma sem nyújtanak, az idétt tehát még kevésbé nyújthattak.

A butorzat sem árult el kényesebb, kiműveltebb ízlést; a fából faragott lóczákra tarka állatbőröket terítettek, itt-ott bársonyos dagadóra tömött heverők, szőnyegek voltak, az ezüstkészlettel megrakott nehézkes almárium (kredenz), a vaspántos ládák, asztalok és székek voltak a megszokott butorok. Legszebb és sajátos színezetű volt a fegyverterem. Szarvasok agancsai a falon, különböző fajta hadi és vadászati szerszámok, ősök képei, melyeket megfogott már a füst.

És ez így természetes volt. A butorok olyan anyagból és úgy készültek, hogy bizvást szállhattak nemzedékről nemzedékre. A fiú sem járt messzebb nyugot felé, mint az apa, az igények az életmódban nem változtak meg, s a hadakozó élet nem is tette kívánatossá az otthonnak különös diszítését.

Ámde Bethlen Gábor sokfelé járt, mindenütt látott valami újat, volt benne ízlés, haladásra törekedett, udvaránál, midőn fejedelemmé lett, igen sok előkelő ember fordult meg, ő tehát nem maradhatott a régi mellett, neki már azért is, hogy tekintélyét emelje: külső fényre volt szüksége.

Már első felesége életében megkezdte az újításokat. Drága szőnyegek kerültek udvarába messze keletről; a velencei kalmárok árúczikkei meghonosodtak nálunk, finom asztalkészletek, ötvösmunkák gyarapították a fejedelem kincses kamráját. Az erdélyi és felvidéki szász iparosok, a lengyelországi és orosz kereskedők mind gyakrabban látogattak el remekbe készült holmijaikkal, s a fejedelem nem volt fukar, midőn vásárolt.

Szűknek és igénytelennek bizonyult a fejedelmi lakás is úgy Kolozsvárott, mint Gyulafehérvárott. Ezért elhatározta, hogy fényes palotát építtet országának egyik városában, a mely székvárosnak a legalkalmasabb volt. A fejedelem Gyulafehérvárt választotta, nem mintha Erdély legjelentékenyebb városa lett volna, hanem azért, mert e város volt a legalkalmasabb. A vezérek és a Hunyadiak korából szép emlékek fűződtek hozzá. Az erdélyi rendek nagy készséggel szavazták meg a gyulafehérvári vár erődítményének a költségeit, maga Bethlen is hozzájárult, s az idegen földről hozott pallérok nagy szakértelemmel láttak a vár és a fejedelmi palota építéséhez. Azonkívül gondoskodott a székváros egyéb építkezéseiről is. Reá beszélt, sőt közös akarattal hozott törvényben elrendelte, hogy a vármegyék, székek és városok építtessenek házakat Gyulafehérvárott, hova majdan követeik fognak beszállani, ha a székvárosba küldik őket.

A ki Fehérvárott házat akart építeni, az ingyen kapta a telket. A nagy idegenforgalom, a fejedelmi udvar sürgése-forgása a kereskedőket is odacsalták, s főleg mióta Bethlen Gábor egészséges viznek a városba való vezetéséről is gondoskodott: Gyulafehérvár télen-nyáron egyaránt kellemes tartózkodó hely volt az erdélyi urak számára.

Székvárosában és Kolozsvárott templomokat renováltatott, a gyulafehérvári régi tornyot «szép csúcsosan, pléhesen megépíttette» s órát tétetett beléje, harangokat öntetett, ezek közül

az egyik száz mázsás volt, s gyönyörű hangját városszerte nagy örömmel hallgatták. Finom zenei érzéke volt a fejedelemnek, arról is gondoskodott, hogy jól begyakorlott énekkar legyen a templomban; sátoros ünnepeken zenével is kísérték az egyházi énekeket.

A fejedelmi palota a város nyugati részében épült, melléképületeivel és szépen gondozott kertjével nagy területet foglalt el. Külsőleg is meglepte a szemlélőt, belül pedig valósággal elragadta, mert a mi szépet abban a korban az asztalosok, kőfaragók, festők csak tudtak, azt mind megtalálhatta a szemlélő a fejedelmi palotában.

Műbecsű kárpitjai Velenczéből és Flandriából származtak, sok ezer tallérba kerültek. A termék falait bibliai tárgyú festmények (freskók) ékesítették.

Asztalkészlete, ivóedényei műremekek voltak. Kassai, nagyszebeni, bártfai és brassai ötvös- és ékszerész-mesterek készítették, ajándékba is sok holmit kapott, vagy vásárolt külföldről. Volt egy velencei kristályüvegből készült kancsója, melyre bármely nyugati uralkodó büszke lehetett volna.

Ebben a korban a gyulafehérvári udvar messze földön híres volt pompájáról és szép ízléséről. A miképpen Mátyás Budavárát európai hírűvé tette, úgy Bethlen is Gyulafehérvárát Erdély legszebb városává varázsolta át.

Ezek föltétlenül nagy érdeműl tudhatók be a fejedelemnek, mert nemcsak büszkeségére váltak Erdélynek, hanem utánzásra is ösztönözték a többi városokat. A vidéki nemes maga előtt látta a szép és kívánatos példát, s egyik-másik követte. Nehezen ment ugyan a hagyományos, a megszokott egyszerűségtől az elszakadás, de hova-tovább szükségessé vált.

A kiművelt ízlésű fejedelem a birtokában levő várak kiépítését és csinosítását is kötelességének tartotta. A vajdahunyadi lovagvár, a dévai fejedelmi mulató kastély a vár tövében, a kolozsvári Bethlen-bástya mind az ő fejedelmi bőkezűségének a bizonyosságai.

Legnagyobb érdeme mindazonáltal az a páratlan áldozatkészség, melylyel a tudomány terjesztésén és fejlesztésén fáradozott. Ő maga is egyike volt Európa legtanultabb embereinek. Ma karddal, holnap serény tollával hirdette kiválóságát; sokat olvasott és tömérdek levelet írt. Azt mondják, hogy életében huszonhatszor olvasta át elejétől végig a bibliát. Valóban ennek a fenséges könyvnek az olvasása üdvös és kívánatos divatja volt az egész kornak. A vallássosságon kívül mély bölcsesség is sugárzik ki abból. Bethlen a világi tudományokat is nagyon szerette, még hadjárataiban, a sokféle sanyarúsággal járó táborozások alatt is elő-elővette könyveit és olvasgatott vagy a kíséretében levő tanult emberekkel tudományos kérdésekről beszélgetett. Szüksége volt mindig szellemi táplálékra. Azt sem szégyelte, hogy udvarába idegen országokból meghívott tudós férfiakhoz tanítványnak beálljon. Opitz Márton, kit Németország egyik jeles költőjének vall, a gyulafehérvári főiskola tanára, magát a fejedelmet is oktatta egynémely szép és hasznos tudományban.

Ilyen tudományszomjas uralkodó legbölcsebb elbirálója lehetett annak, hogy minő erős fundamentum minden országban a tudomány; látta, hogy Erdély iskolák dolgában a lehető legnyomorúságosabb helyzetben sínylődik. Az előbbi évek zűr-zavarai megapasztották az iskolák számát, a tanítók maguk is tudatlanok voltak, a szülők pedig ezer nyomorúságaik közepett kevés ügyet vetettek gyermekeik taníttatására. A tudatlanságnak szomorú sötétsége szállotta meg az elméket.

Ezen Bethlen Gábor úgy segített, hogy mindjárt trónra lépte után törvényt hozott a népoktatás érdekében. Kimondotta, hogy a községeknek gondoskodniuk kell a gyermekek taníttatásáról, de még egy lépéssel tovább ment, megengedte az úgynevezett jobbágyoknak is, hogy gyermekeiket iskolába küldhessék és taníttassák. Fontos intézkedés volt ez, az első lépés azon a töretlen úton, mely csak kétszáz évvel utóbb jutott nálunk diadalra.

A népiskolák rendezése után a főiskolára fordított gondot. Ha ebben a korban a főiskoláról beszélünk, nem kell a mai egyetemre gondolnunk, mert ez az iskola a külföldi egyetemek mintájára csak a XVIII. században fejlődött ki. Akkor egyrétű és irányú volt a tudomány. Legtöbb művelője a theológiának vagyis egyházi tudománynak volt, a minthogy az egész kor vallásos érdekek harcát vallotta fő kötelességének, mindazonáltal ezen a főiskolán sok szép és hasznos tudománynak voltak szakavatott mesterei; nagyjából külföldről hívták meg, de akadt magyar származású is, a ki Német- vagy Angolországban tanult egy-egy bőkezű főúr vagy a fejedelem jóvoltából és támogatása folytán.

Bethlen Gábor fejedelmi székhelyén, Gyulafehérvárott állított fel főiskolát, öt jeles külföldi tanerőt hívott meg, a kik nemcsak a főiskolának oszlopai, hanem a fejedelmi udvarnak is állandó vendégei, büszkeségei voltak. A már említett *Opitz Mártonon* kívül itt működtek: *Kopisch Jakab*, *Alstedt*, *Bisterfeld* és *Piscator*. Mindeniknek tisztességes házat, jó évi fizetést rendelt a fejedelem. A híres *Keresztúri Pál* volt az iskola feje avagy mai értelemben igazgatója. Ennek a gyulafehérvári főiskolának, mely méltón sorakozott a Pázmán által a katolikus főurak gyermekei számára alapított nagyszombati jezsuita-főiskolához, állandóan negyven bennlakó tanítványa, illetve növendéke volt. Természetesen ezek a tanulók ingyen éltek mindent, a fejedelem alumnusai voltak; a főiskolának terjedelmes ingatlan birtokot, szőlőt, erdőt adományozott Bethlen Gábor, sőt arról is gondoskodott, hogy valóságos egyetemmé fejlessze ki. Sok szép pénzt költött arra, hogy ebben az iskolában a tanulók számos tudományos segédeszközt találjanak, rendelkezésükre bocsátotta a maga könyvtárát, s ugyancsak szívén viselte, hogy derék, tanult emberek kerüljenek ki belőle. Még végrendeletében sem feledkezett meg róla, s így reá szolgált minden tekintetben arra, hogy a később Gyulafehérvárról Nagy-Enyedre áthelyezett főiskolát a hálás utódok az ő nevéből nevezzék el.

A Bethlen főiskola ma is megvan. Régi nagy hírére nem méltatlan.

* * *

Ha maga a fejedelem így gondolkozott, természetes dolog, hogy példája sem lehetett hatástalan. A mit ő Gyulafehérvárott tett, azt a gazdagabb urak utánozták a maguk váraikban. Számos rozoga kastély került ebben az időben új fedél alá, fundamentumostól új kastélyok épültek, még pedig külső csínra és belső berendezésüknek kényelmére nézve jobbak a régi ormóttan házaknál. Bethlen ebben a tekintetben is jó példával járt elül. Neki is voltak az ország különböző vidékein kastélyai, azokat renováltatta, egy-egy új toronnyal, bástyával ékesítette, buzdította a fallal körülvett városok (Nagy-Szeben, Kolozsvár, Brassó) polgárait, hogy javítsák ki az omladozó bástyákat, csinosítsák a várost.

XI.

Erdély közigazdaságának, iparának és kereskedelmének emelése.

Hadügy. Erdély aranykora.

Azt hihetnők, hogy az örökös háborúk elvonták Bethlen Gábort az ország kormányzatától, nem engedték meg neki, hogy országgyűléseket hívjon össze, pedig korántsem állott így a dolog. Bethlen tizenhat év alatt mintegy harmincznégyyszer hívta össze az erdélyi rendeket. Voltak ezek között a gyűlések között teljesek és részlegesek, vagyis részt vett azokban mind a három rend: magyar, székely és szász, vagy e három közül egyik és másik, a mint a szőnyegen levő tárgy kíváncsiságára tette.

Nem is igen voltak zajosak, szenvedélyesek a tárgyalások, mert a fejedelem bölcsessége a keletkező vihart a kellő időben lecsendesítette. Főleg a szászokkal szemben kellett sok mérsékletet és engedékenységet tanúsítania. Minél erőszakosabb volt Bethlen Gábor a szászok irányában, annál türelmesebb volt Bethlen. Nem ok nélkül történt. A fejedelem érezte, hogy minő hasznos polgárai Erdélynek az iparúzó szászok, mily hathatós támogatói a fejedelem építkezéseinek, ezért szemet húnyt egy és más követeléseikre, s ha mi viszálykodás tört ki, nagy jó akarattal elsimította.

Nemcsak a kormányzásban résztvevő rendek jóvoltára fordított gondot, hanem a kormányzásból kizárt parasztsztyá érdekét is meg tudta védeni. Az ő uralkodása alatt nem szenvedtek annyit a jobbágyság az uraktól, mint elődei alatt: meg tudta fékezni az urak erőszakoskodását és megakadályozta a köznép jogtalan kizsárolását.

Erdélynek némely vidéke néptelen volt, a bányaművelés pangott; Bethlen bányászokat telepített a hegyvidékekre, adott nekik különböző kiváltságokat; pártját fogta az Alvincz vidékén általa letelepített anabaptistáknak, a kik nagyobbára iparúzással foglalkoztak. Az anabaptisták egy új keresztény felekezet volt, a kik a kereszténység őseit vallották, *újra megkeresztelkedtek*, általában véve jámbor és szelid erkölcsökben éltek. Bethlen vallási türelmének legfényesebb bizonyítéka az, hogy míg háborúban a protestáns vallás szabadságáért küzdött, országában egyetlen egy vallásfelekezet sem szenvedett sérelmet, sőt még a zsidóknak is adott bizonyos kiváltságokat, mert belátta, hogy ez a kereskedelemre alkalmas faj Erdély kereskedelmét tevékenységével, mozgékonyásával és ügyességével előmozdítja.

Hogy az erdélyi iparosoknak és kereskedőknek külső országokban is legyen piacuk: vám-szövetséget kötött a szomszédokkal. Tanulmányoztatta arra való emberekkel az árúczikkek árait idegen piacokon, s bizonyos mértékben szabályozta Erdélyben is az árakat.

Valóban ez a fejedelem mindenre gondolt, s ha Erdély ebben az időben bármely nyugati művelt állammal fölvehetette a versenyt: csupán neki köszönheti.

A beteg ország sebeit, mint a jó orvos, kitisztította, bekötözte, egészen meggyógyította, aztán lábra segítette és - a mi földolog - munkára szoktatta.

Meg is volt e sok irányú, áldásos működésnek az eredménye.

Erdélyben virágzott először a *hadügy*.

Bethlen, mint korának egyik legnagyobb hadvezére, a ki soha senkivel szemben csatát nem veszített, értette a módját a hadszervezésnek is. Kitűnő lovassága volt, melyért az idegen szövetségesek gyakran irigykedtek rá. A magyar hajdúk veszedelmes portyázásaikkal Ausztria, Morva határszélein nem egyszer rémítették meg a lakosokat. Ámde a lovasság nem igen volt fegyelmezett, s így Bethlen is, mint annak idején Hunyadi János és Mátyás, belátta a szigorúan fegyelmezett és jól felfegyverzett gyalogságnak a szükségét. Ilyen zsoldos

katonát külföldről szegődtetett, a kik föltétlenül hallgattak parancsszávára, ugyancsak külföldről hozott tűzszerszámok kezeléséhez értő katonákat - tűzéséget vagy a mint akkor nevezték: *pattantyúsokat*.

A nemesi fölkeléseknek nagy barátja nem volt, mert e tekintetben a magyar históriának számos, tanulságos tapasztalata figyelmeztette őt arra, hogy csak olyan hadsereggel boldogulhat, melynek föltétlenül parancsolhat.

Béke idejében is együtt tartotta seregének javarészét, s így ő volt az első erdélyi fejedelem, a ki állandó hadsereggel rendelkezett.

Csakhoggy ekkora hadseregnek az eltartása tömérdek pénzbe került. A kis ország mégis győzte, pedig az adó egy-egy porta után 16-24 forintra is felrugott, tehát jóval több volt, mint Magyarországon.

Ámde Erdély ilyen közigazgatási viszonyok között győzte, s az alattvalók nem zúgolódtak. A fejedelemnek számos jövedelmi forrása volt: először nagy terjedelmű magánjósága, aztán a hét magyarországi vármegyének az adója. Ezeknek a vármegyéknek a virágzó Kassa városa volt a székhelye, egy derekas magyar királyság volt az, még pedig a boldogabbik, mert sem a nyugati határmegyék, sem a török hódoltsági terület nem volt olyan megalégedett, mint a Bethlen-birtok, hol a bölcs fejedelem törvényei rendet, intézményei jólétet teremtettek.

Az a számos alapítvány, melyeket kulturális célokra tett, végrendelete, mely óriási magánvagyonról szólt, a kincstár, melyet utódjára hagyott, a korabeliek emlékezései: mind arról tanuskodnak, hogy a harminczéves háboruk zivatarai között, mikor országok jutottak koldusbotra, egész vármegyék, tartományok néptelenedtek el, mikor az uralkodók úsztak az adóságban, *Erdély aranykorát élte*.

Ez minden szónál jobban dicséri Bethlen Gábornak, mint uralkodónak a nagyságát.